

Poglądy geopolityczne Tomasza Masaryka

The geopolitical concepts of Tomas Masaryk

PIOTR EBERHARDT

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55; p.ebe@twarda.pan.pl

Zarys treści. W artykule przedstawiono koncepcje geopolityczne autorstwa wielkiego polityka i uczonego Tomasza Masaryka, który w latach 1918-1935 pełnił funkcję prezydenta Republiki Czechosłowackiej. Przypomniano jego dokonania, które doprowadziły do połączenia Czech i Słowacji w jedno federacyjne państwo. Ukazano jego zasługi przy ustalaniu granic politycznych Czechosłowacji po I wojnie światowej. Zaprezentowano również jego poglądy dotyczące przyszłości Europy Środkowej oraz stosunków polsko-czechosłowackich.

Słowa kluczowe: Masaryk, Czechosłowacja, geopolityka.

Wprowadzenie

Tomasz Masaryk był jednym z największych europejskich mężów stanu pierwszej połowy XX wieku. Za jego życia (1850-1937) miało miejsce wiele przełomowych wydarzeń historyczno-politycznych; w licznych brał aktywny udział jako przedstawiciel narodu czeskiego. Uważany jest za twórcę państwa czechosłowackiego, którego był wieloletnim przywódcą. Równocześnie jest uznawany za wielkiego uczonego o światowym autorytecie, którego dorobek publikacyjny dotyczy wielu dziedzin wiedzy.

Zainteresowania kwestiami politycznymi i narodowościowymi pojawiły się u Masaryka w latach szkolnych – jako uczeń gimnazjum w Brnie zetknął się z konfliktem czesko-niemieckim. Wtedy to nastąpiło utrwalenie jego postawy narodowej: poczuł się zdeklarowanym Czechem. Ukształtowały się również jego predyspozycje przywódcze i stał się autorytetem wśród swojego otoczenia. Dalszym etapem jego edukacji był Uniwersytet Wiedeński. Na studiach zaangażował się w działalność publiczną, zaś po ich ukończeniu wybrał karierę akademicką. Oprócz działalności dydaktycznej poszerzał swoje horyzonty

intelektualne i uzyskiwał kolejne stopnie naukowe: doktora (1876 r.), doktora habilitowanego (1878), profesora nadzwyczajnego (1883) i nominację na profesora zwyczajnego (1897). Jego poglądy na kwestie teologiczne, polityczne, społeczne i ekonomiczne podlegały ewolucji. Reprezentował poglądy liberalne, dalekie od wszelkich skrajności. Pomimo że czuł silny związek uczuciowy z kulturą czeską, negatywnie odnosił się do czeskiego nacjonalizmu.

Rozpoczynając karierę polityczną Masaryk był człowiekiem wszechstronnie wykształconym, o określonych poglądach na wiele kwestii otaczającego go świata. Zastanawiał się nad teraźniejszością i przyszłością narodu czeskiego w międzynarodowym kontekście. Pierwszym krokiem na drodze politycznej było pełnienie przez niego funkcji posła do parlamentu austriackiego (1891-1893). Ponownie został posłem w latach poprzedzających I wojnę światową. Działal w Czeskiej Partii Postępowej, która domagała się przyznania ziemiom czeskim autonomii.

Wraz z wybuchem wojny udał się na emigrację, gdzie rozpoczął szeroko zakrojoną akcję na rzecz uzyskania przez naród czeski pełnej suwerenności. W tym okresie spotykał się z politykami, którzy decydowali o losach ówczesnego świata. Został przez nich uznany za wybitnego reprezentanta narodu czeskiego i słowackiego, był szanowany za erudycję i walory moralne. Jego wielka misja zakończyła się spektakularnym powodzeniem. Mając niewiele atutów zrealizował program maksymalny, który – jak się wydawało – miał niewielkie szanse urzeczywistnienia. Powstała niepodległa Czechosłowacja z optymalnymi granicami politycznymi. Został jej pierwszym prezydentem i pełnił tę zaszczytną funkcję od 14.11.1918 r. do 14.12.1935 r. (Kalvoda, 1986, 1998; Marczevska-Zagdańska, 1993; Gruchała, 1996; Schmidt-Hartmann, 1984; Szporluk, 1981).

Mniej znany jest jego dorobek naukowy. Według powszechnej opinii był przede wszystkim filozofem interesującym się teologią. Nie jest to w pełni zgodne z prawdą. W twórczości naukowej nie ograniczał się bowiem do jednej dyscypliny naukowej – interesowały go raczej pogranicza dwóch lub trzech dyscyplin, np. filozofii i socjologii, teologii i psychologii, historii i etnografii, teorii nauki i logiki oraz geografii i politologii.¹

Przez całe życie Masaryk tworzył różnorodne projekty, programy i koncepcje, dotyczące w mniejszym lub większym zakresie zagadnień geopolitycznych. Niektórym tematom i opiniom był wierny, inne zaś ulegały modyfikacjom, z zarówno obiektywnych, jak i subiektywnych powodów. Z jednej strony ulegały przemianom uwarunkowania polityczne, z drugiej zmieniały się poglądy i zapatrywania samego autora.

Można założyć, że największym celem, do którego dążył, było utworzenie niepodległego państwa czechosłowackiego dwóch bliskich sobie narodów:

¹ Opracowania Masaryka były tłumaczone na wiele języków świata. Najczęściej wznawiana i uznawana dziś za dzieło klasyczne jest jego monografia pt. *Rosja i Europa*.

Czechów i Słowaków. Traktował to zadanie jako konieczność dziejową, zgodną z interesami obu narodów. Do tej idei geopolitycznej, która przyjęła nazwę „czechosłowakizmu” podchodził z pełnym przekonaniem i osobistym zaangażowaniem.

W momencie formowania się państwa czechosłowackiego istotny problem stanowiło wyznaczenie dla nowego państwa optymalnych granic politycznych. Było to w gestii zachodnich mocarstw, które na Konferencji Pokojowej w Paryżu tworzyły nową mapę polityczną Europy. Dzięki aktywnej działalności Masaryka postulaty strony czechosłowackiej znalazły uznanie i zostały dużym zakresie zaakceptowane.

W ciągu wieloletniej pracy naukowej Masaryka fascynowały procesy historyczne, których rezultatem było powstanie państw i narodów. Interesowały go zwłaszcza relacje, jakie zachodziły w ujęciu czasowym i terytorialnym między obu tymi pojęciami. Tego wielkiego syna narodu czeskiego interesowała nie tylko Czechosłowacja – myślał o przebudowie całej Europy Środkowej, tak, aby zapobiec kolejnym konfliktom militarnym. W polskiej literaturze przedmiotu różnie ocenia się wpływ Masaryka na kształtowanie się stosunków polsko-czechosłowackich.

Idea czechosłowakizmu

Koncepcja czechosłowakizmu powstała znacznie wcześniej niż Masaryk stał się jej orędownikiem i propagatorem. Uformowała się w połowie XIX w. i stopniowo przybrała dwie formy znaczeniowe, różniące się treścią polityczną i symboliką². Wedle pierwszej starano się udowodnić, że Czesi i Słowacy stanowią jeden naród, posługujący się dawniej jednolitym językiem, a pewne niewielkie różnice dialektologiczne doprowadziły do tego, że ukształtowały się dwie odmienne formy języka literackiego. Nie powstałyby one, gdyby nie istniał przez blisko 1000 lat podział polityczny, który podzielił dawną wspólnotę etniczną na dwie części. Wykazywano, że w ujęciu geograficznym zmiany językowe były stopniowe. Podział ten uwidocznił się dopiero po kodyfikacji obu języków w XIX wieku. Uważano, że w sprzyjających okolicznościach te różnice ulegną zatarciu i wróci wspólnota narodowa, a może nawet językowa.

Niektórzy zdeklarowani zwolennicy czechosłowakizmu uznawali istnienie dwóch odrębnych narodów etnicznych: Czechów i Słowaków, których przeznaczeniem jest utworzenie jednego narodu politycznego, tzn. czechosłowackiego. Działacze czescy preferowali pierwszy pogląd i konsekwentnie zmierzali do pełnej integracji ludności słowiańskiej Czech, Moraw i Słowacji. Z kolei działacze słowaccy, bojąc się zdominowania przez silniejszego partnera, optowali za odrębnością narodową akceptując jedność polityczną. Poddawani sil-

² Problematyka związana z pojęciem czechosłowakizmu była w Polsce mało znana i często niewłaściwie interpretowana (Rychlik, 2010).

nej presji madziaryzacyjnej widzieli w jedności czesko-słowackiej szansę uratowania swojej tożsamości narodowej.

Problematyka czechosłowakizmu była Masarykowi bliska od dzieciństwa. Urodził się na pograniczu morawsko-słowackim. Ojciec jego był Słowakiem, zaś matka pochodziła z rodziny czesko-niemieckiej i używała w życiu codziennym języka niemieckiego. Jego rówieśnicy posługiwali się dialektem morawsko-zachodniosłowackim, który odbiegał od literackiego języka czeskiego i słowackiego. Brzmienie jego nazwiska nie było typowo czeskie. Już jako człowiek dorosły stał się zdeklarowanym Czechem, ale czuł więź emocjonalną ze Słowakami. Był typowym przedstawicielem pogranicza morawsko-słowackiego, na którym nigdy nie było antagonizmów między ludnością słowiańską (Rychlík, 2010, s. 201). Za obcych uważano Węgrów, Żydów i Niemców, chociaż z tymi ostatnimi ludność słowiańska podlegała wzajemnej asymilacji.

Idea zjednoczenia ziem czeskich ze Słowacją była do 1914 r. domeną rozważań akademickich. W momencie wybuchu I wojny światowej Masaryk rozpoczął aktywną działalność na rzecz uzyskania niepodległości przez Czechów i Słowaków. Przebywając na Zachodzie, rozpoczął agitację na rzecz rozbitcia Austro-Węgier i odbudowy państwa czeskiego, do którego miała być dołączona Słowacja. W trakcie rozmów z przedstawicielami państw Ententy przekonywał, że Czesi i Słowacy są jednym narodem i nowe państwo będzie jednolite narodowościowo.

Alianci zachodni widząc, że Masaryk ma poparcie u Czechów i Słowaków przyjęli powyższą argumentację i w większości godzili się z powstaniem niepodległej Czechosłowacji. Początkowo Masaryk nie używał terminu „Czechosłowacja”. W londyńskim czasopiśmie *The New Europe* w 1917 r. pisał, że: „najlepszym oznaczeniem dla państwa, które ma składać się z Czechów i Słowaków będzie nazwa Czechy”. Nie przewidywał państwa o charakterze federalnym. Był zwolennikiem państwa unitarnego, w którym wszystkie narody i grupy etniczne, w tym przede wszystkim Słowacy będą równoprawne – z zagwarantowaniem im wszechstronnych możliwości kultywowania swojego języka i kultury. Po rozmowach z przedstawicielami diaspory słowackiej dostrzegł, że jednak nie zaspokoi to słowackich aspiracji narodowych. W momencie formowania państwa w 1918 r. już zdecydowanie optował za wprowadzeniem dwuczłonowej nazwy państwa.

Po zakończonej wojnie koncepcja Masaryka została wcielona w życie. Idea czechosłowakizmu stała się podstawą doktrynalną nowego państwa. Proklamowana konstytucja przyjęta 29.02.1920 r. rozpoczynała się preambułą *My naród czechosłowacki*. Uznano jednak, że na ziemiach czeskich językiem państwowym będzie czeski, a na Słowacji – słowacki. Oba narody odmiennie interpretowały jedność polityczną: dla Czechów było to państwo czeskie z dołączoną Słowacją i Rusią Zakarpacką, Słowacy zaś liczyli na układ dualistyczny z podobnymi uprawnieniami dla obu członów federacji.

Masaryk zakładał, że we wspólnym państwie nastąpią silne procesy integracyjne, które ostatecznie doprowadzą do utworzenia jednego narodu czechosłowackiego. Te nadzieje się nie spełniły. Świadomość narodowa Słowaków była na tyle mocno ukształtowana, że idea czechosłowakizmu stopniowo przestała satysfakcjonować polityków słowackich. Doceniali oni walory polityczne i ekonomiczne wspólnoty obu narodów i zdawali sobie sprawę, że bez pomocy Czechów nie są w stanie obronić się przed rewanżyzmem węgierskim. Niemniej zaczęli również dostrzegać, że państwo czechosłowackie nie spełnia ich aspiracji narodowych. Masaryk nie doczekał upadku państwa i upadku idei czechosłowakizmu. Na gruzach państwa czechosłowackiego powstało „niepodległe” marionetkowe państwo słowackie, które przy wsparciu Hitlera zdecydowanie odrzuciło idee czechosłowakizmu. Koncepcja ta odrodziła się w końcu II wojny światowej, ale w innej postaci doktrynalnej: nie nawiązywano już do Masaryka, jako polityka burżuazyjnego i nacjonalistycznego. Wspólne państwo Czechów i Słowaków istniało jeszcze 45 lat. Nie przetrwało upadku komunizmu. Idea czechosłowakizmu, której Masaryk był orędownikiem, a następnie współtwórcą, przeszła do historii.

Program terytorialny

Za pośrednictwem znanego historyka brytyjskiego W. Seton-Watsona Masaryk wystosował w kwietniu 1915 r. do Ministra Spraw Zagranicznych Wielkiej Brytanii (Foreign Office) memoriał pt. *Niepodległe Czechy (Independent Bohemia)*. Uzasadnił w nim potrzebę powołania niepodległego państwa czeskiego obejmującego również Słowację. Stwierdził w nim bowiem, że „Słowacy są Czechami, chociaż używają swojego dialektu, jako języka literackiego” (*The Slovaks are Bohemians, in spite of their using their dialect as their literary language*) (Rychlík, 2010, s. 50). Projektowane państwo miało być wspólnotą dwóch bliskich sobie narodów, które razem miały stworzyć naród czechosłowacki. Dla ziem czeskich przyjął granice według kryterium historycznego, a dla słowackich – etnicznego. Wystosowaną propozycję cechował skrajny maksymalizm – w efekcie w tych granicach oprócz etnicznych ziem czeskich i słowackich znalazły się rozległe obszary etniczne niemieckie, węgierskie, polskie i rusińskie.

Przekazany dokument mający charakter apelu politycznego zawierał mapę z granicami projektowanego państwa. Miało ono objąć całe Królestwo Czech, Margrabstwo Moraw i cały Śląsk Austriacki (Śląsk Opawski i Śląsk Cieszyński). Granice prowincji miały być zgodne z rozgraniczeniami istniejącymi w 1914 r. Do tego terytorium miały należeć również północne komitaty tzw. Górnych Węgier. Na górzystych północnych terenach Węgier zamieszkiwała ludność słowacka, zaś bardziej na południu, już na nizinach, dominowali Węgrzy. Pomimo operowania argumentami etnicznymi, jak to zapowiadał

Masaryk, projektowana granica słowacko-węgierska była przesunięta daleko na południe i miała być wytyczona przez terytorium etnicznie węgierskie o znikomym udziale ludności narodowości słowackiej. Poprzez włączenie całego Śląska Cieszyńskiego w granicach postulowanego państwa czechosłowackiego miały się również znaleźć obszary, na których zdecydowanie przeważała ludność polska.

Masaryk proponował nawet weryfikację dawnej granicy między austriackim i pruskim Śląskiem z korzyścią dla przyszłego państwa czeskiego. Były to rejony położone w pobliżu Głubczyc i Raciborza. Postulował ponadto aneksję Ziemi Kłodzkiej argumentując, że należała ona do 1742 r. do Królestwa Czeskiego, a jej usytuowanie utrudnia obronę Czech od strony północnej.

W dokumencie Masaryk przypominał, że Górne Łużyce należały do 1635 r. do Królestwa Czeskiego. Na ich obszarze przetrwała ludność łużycka bliska Czechom językowo i kulturowo – jej włączenie miało ją uratować przed germanizacją. Wykorzystując w tym przypadku kryteria etniczne ignorował równocześnie fakt, że całe Pogranicze, czyli Sudety, Rudawy, Czeski Las czy Szumawa są zamieszkałe prawie wyłącznie przez ludność języka i narodowości niemieckiej. Jedynie w części centralnej Czech i Moraw dominuje ludność czeska.

W memorandum Masaryk zaproponował również unię personalną między przyszłymi państwami czeskim i jugosłowiańskim – miały być połączone terytorialnie przez korytarz należący do Czech, a oddzielający Austrię od Węgier³. Tego typu pas terytorialny miał połączyć narody zachodnich i południowych Słowian oraz uniemożliwić ponowny sojusz austriacko-węgierski.

Zaproponowany projekt geopolityczny przygotowany przez Masaryka w 1915 r. był z pewnym wyjątkiem wcielony w życie. Stało się to dzięki decyzjom podjętym na Konferencji Wersalskiej⁴ i w Trianon. Zgodnie z sugestiami Masaryka przyjęto kryterium historyczne i zachowano integralność terytorialną Czech, Moraw oraz Śląska Opawskiego. Wschodnia część Śląska Cieszyńskiego znalazła się w granicach Polski, ale dużą część etnicznych ziem polskich (tzw. Zaolzie) przyłączono do Czech⁵. Nie doszło do weryfikacji dawnej granicy austriacko-niemieckiej na Dolnym i Górnym Śląsku (z wyjątkiem

³ Obszar ten zwany Burgenlandem, do którego Masaryk wnosił roszczenia, ze względów geopolitycznych należał do I wojny światowej do Królestwa Węgierskiego, ale na przeważającym obszarze, z wyjątkiem okolic miasta Sopron (Ódenburg), gdzie przeważali Węgrzy, zamieszkały był przez ludność niemiecką. Na podstawie późniejszego traktatu w St. Germain, potwierdzonego decyzjami Trianon, przyznano go Austrii, ale w wyniku przeprowadzonego plebiscytu prowincja ta nie weszła w całości w skład Austrii – tereny przylegające do wspomnianej miejscowości Sopron włączono do Węgier. Postulat włączenia go do Czechosłowacji był całkowicie nierealny.

⁴ Masaryk nie brał udziału w Konferencji Pokojowej w Paryżu. Przewodniczącym delegacji czechosłowackiej był Edward Benes, jego współpracownik i przyjaciel. Przebieg i decyzje konferencji wersalskiej dotyczące Czechosłowacji zostały dokładnie omówione w polskiej literaturze (Kastory, 1972, 1973; Majewski, 2001).

⁵ Było to później odmiennie interpretowane i komentowane przez badaczy polskich i czeskich. Można to ocenić porównując na przykład książkę polskiego autora (Kamiński, 1991, 2006) lub czeskiego (Valenta, 1961).

rejonu Hulczyna). Podobnie postulat włączenia Łużyc do Czechosłowacji nie został zaakceptowany przez państwa Ententy. Propozycje wspólnej granicy jugosłowiańsko-czeskiej też były odrzucane. Przyjęto natomiast czeską propozycję granicy węgiersko-słowackiej. Etniczne obszary węgierskie usytuowane między Bratysławą na zachodzie a Užhorodem na wschodzie włączono w skład Czechosłowacji (Hronský, 2011). Pomijając pewne niepowodzenia i odrzucenie niektórych propozycji Masaryka można stwierdzić, że w ogólnym zarysie jego postulaty terytorialne zostały zaaprobowane przez mocarstwa zachodnie.

Relacje między pojęciami państwa i narodu

W swoich licznych pracach Masaryk zastanawiał się nad pojęciami państwa i narodu. Podchodził do tej kwestii wielopłaszczyznowo, tzn. od strony filozoficznej, teologicznej, geograficznej, etnicznej i społeczno-ekonomicznej (Kilian, 1998). Rozpatrywał relacje merytoryczne, jakie zachodzą między tymi dwoma pojęciami. Interesował go poznawczy dylemat, czy naród tworzy państwo czy też dzieje się odwrotnie. Nie negował, że po uformowaniu się silnej jednostki politycznej ludność w niej zamieszkująca poprzez solidarność ze współobywatelami i lojalność wobec władzy centralnej tworzy wspólnotę, która może być zaczynem narodu politycznego. Są to przypadki raczej sporadyczne i dotyczą państw z ludnością nie bardzo różniącą się etnicznie. Droga rozwojowa zazwyczaj zaczyna się od kształtowania się narodu, a kończy na sformowaniu państwa. Grupa etniczna osiągając pewien określony poziom kulturowy, a przy tym bliska językowo, przy sprzyjających okolicznościach wytwarza bliską sobie wspólnotę, która stopniowo przekształca się w naród. Stanowi to normalną ewolucję i nie wymaga nadzwyczajnych działań ze strony władzy państwowej.

Od strony filozoficznej zbiorowość narodowa była Masarykowi bliższa niż bezduszne państwo. Nawiązywał do przemyśleń jednego z twórców niemieckiej geografii J.G. Herdera, który dzielił przestrzeń antropogeograficzną na podstawie kryteriów nie politycznych, lecz etnicznych – lepiej oddawały one rzeczywistość kulturową, a granice między nimi były wyraziste. Rozgraniczenia polityczne powstawały w wyniku wojen i były wytyczone arbitralnie z użyciem przemocy i łamaniem praw etycznych. Państwo było dla Masaryka narzędziem politycznego ucisku. Jako filozof o skłonnościach do moralizatorstwa uważał, że państwo nie powinno być hierarchiczną strukturą, w której dyspozycje idą z góry na dół, lecz wspólnotą wszystkich obywateli, bez względu na ich status materialny. Preferował idealistyczne koncepcje, w których pobrzmiwały hasła Wielkiej Rewolucji Francuskiej. Przyszły twórca państwa czechosłowackiego, które kształtowało się na podstawie kryteriów prawno-historycznych a nie etnicznych, a samostanowienie było w nim ignorowane, przez długie lata swojej działalności naukowej bagatelizował znaczenie

państwa. Intelektualista, który przez dziesięciolecia nie stawiał postulatu utworzenia suwerennego państwa czeskiego i uzasadniał, że najważniejszym zadaniem jest zapewnienie mu optymalnego rozwoju kulturowego i społeczno-ekonomicznego, zmienił diametralnie swoje zapatrywania. Momentem przełomowym był wybuch I wojny światowej – od tej chwili Masaryk zaangażował się w działanie na rzecz odbudowy niepodległego państwa czeskiego (czechosłowackiego). Zaczął gloryfikować państwowość jako podstawowy warunek istnienia narodu czeskiego. Na przekór moralizatorstwu, które uprawiał w poprzednim okresie życia, ostro wystąpił przeciwko prawu do samostanowienia dla Niemców, Polaków i Węgrów. Przekonująco bronił zasady legalizmu państwowego i ustalenia granic wedle kryteriów politycznych.

Nie zmienia to podstawowego faktu, że celem jego działań było państwo demokratyczne o znacznym zakresie swobód obywatelskich. Starał się zapewnić prawa językowe mniejszościom narodowym, ale wymagał ich lojalności wobec państwowości czechosłowackiej (Łuszczynski, 2013). Nie tolerował szowinizmu ani antysemityzmu, niemniej stał się orędownikiem światłego nacjonalizmu czeskiego. Pomimo lewicowych poglądów krytycznie odniósł się od początku do ideologii komunistycznej i eksperymentu bolszewickiego. Przewidział w pełni jego niehumanitarny charakter i nie miał wątpliwości, że zakończy się porażką.

Bardziej od istoty i roli państwa interesowała Masaryka kwestia związana z powstawaniem i kształtowaniem się narodu. Wynikało to z faktu, że był bezpośrednim obserwatorem tworzenia się nowoczesnego narodu czeskiego. W rezultacie niesprzyjających okoliczności historycznych naród ten utracił swoją podmiotowość, a następnie elitę przywódczą. Po następnych kilkuset latach w rezultacie emancypacji mas ludowych odtworzono czeską tożsamość narodową. Stało się to dzięki zachowaniu języka czeskiego wśród ludności wiejskiej. Napływ tej ludności do miast oraz równoczesny rozwój oświaty doprowadził do odrodzenia narodowego. Pomimo dużych strat na pograniczach przetrwał etniczny obszar czeski. Na scenie politycznej pojawiła się inteligencja i burżuazja czeska, świadoma swej odrębności narodowej. Nawiązano w sposób celowy do odległych tradycji państwowości czeskiej. Dokonano kodyfikacji języka literackiego, w którym następnie powstały wybitne dzieła literatury pięknej. Wszystko to razem było przyczyną ukształtowania się nowoczesnego narodu czeskiego.

Masaryk był w zasadzie bezpośrednim świadkiem powstania narodu słowackiego. Długo nie było wiadomo, czy ten naród ostatecznie się ukształtuje. Nigdy w dziejach nie było państwowości słowackiej ani prób jej utworzenia. W odróżnieniu od Czechów nie było możliwości nawiązania do historycznej przeszłości. Punktem zwrotnym było rozpowszechnienie literackiego języka

słowackiego⁶. Stało to się dzięki wysiłkom nielicznej inteligencji, która czuła więź z miejscową ludnością chłopską zagrożoną madziaryzacją.

Osobiste doświadczenia stały się podstawą ukształtowania się teoretycznych poglądów Masaryka na kwestie narodowe. Zrozumiał w pełni złożoność tego problemu i wielość czynników, powodujących przekształcenie się grupy etnicznej w nowoczesny naród. Najważniejsze były dla niego cechy kulturowe, a przede wszystkim język – jego zdaniem najważniejszy czynnik integrujący zbiorowości ludzkie. Kwestie geograficzne stały dla się istotne dopiero w 1918 r., kiedy z determinacją walczył o jak najdogodniejsze granice państwa czechosłowackiego.

Podobnie jak do postaw ksenofobicznych podchodził krytycznie do modnych wówczas teorii rasowych i poszukiwania odrębności antropologicznych. Koncepcje te były dla niego ideologicznie obce, chociaż wiele napisał na temat pochodzenia narodów i ich wzajemnych stosunków. Nie kwestionował, że narody jako zbiorowości mają wspólne cechy mentalne, które odróżniają je od otoczenia. Mają one podłoże psychologiczne i mogą przynieść istotne konsekwencje polityczne. Był więc prekursorem późniejszej wiedzy o tzw. stereotypach narodowych i z tego punktu widzenia porównywał Słowian z Germanami. Tym drugim zgodnie z Herderem przypisywał zaradność, pracowitość, bezwzględność i konsekwencję w realizowaniu zamierzonych zadań politycznych. Uważał, że Słowianie są między sobą zróżnicowani i charakter narodowy Polaków, Czechów czy Rosjan jest trudny do porównania (Kilian, 1998, s. 69). Pisząc wiele o różnicach narodowych odrzucał zdecydowanie polityczne wykorzystywanie tych różnic, a zwłaszcza wartościowanie narodów.

Najważniejszym dla Masaryka atrybutem narodu jest jego język i to nie literacki, lecz ludowy, którym posługuje się ludność wiejska. Nie przykładał wielkiej roli do języka pisanego i używanego w literaturze pięknej. Uważał, że język stanowi podstawę kształtowania się ideologii narodowej i jest nieodzownym warunkiem integracji ludzi rozumiejących się wzajemnie. Był więc zwolennikiem determinizmu językowego. Uwarunkowania geograficzne lub historyczne korzenie mają znaczenie drugorzędne. Wspólnota językowa jest spoiwem na tyle silnym, że jest w stanie doprowadzić do powstania nowoczesnego narodu.

Równie ważną rolę odgrywa religia. Ona bowiem wpływa na mentalność narodów i ich postrzeganie norm moralnych. Wiele pisał o pozytywnym wpływie reformacji, dzięki której nastąpił awans języków regionalnych, które często przetwarzały się w języki nowych narodów.

⁶ Twórcą słowackiego języka literackiego był L. Štúr. Dzięki opracowaniu przez niego w połowie XIX w. norm kodyfikacyjnych język ten został przyjęty przez propagatorów ruchu narodowego.

Reorganizacja Europy Środkowej

Po wyborze na prezydenta Republiki Czechosłowackiej Masaryk uzyskał możliwość realizowania swoich idei i koncepcji geopolitycznych dotyczących Czechosłowacji i Europy Środkowej⁷. Region ten zawsze go interesował i na jego temat wielokrotnie się publicznie wypowiadał oraz publikował opracowania naukowe i publicystyczne⁸. Obejmując stanowisko prezydenta suwerennego państwa zamierzał przede wszystkim umocnić pozycję Czechosłowacji poprzez prowadzenie skutecznej polityki zagranicznej. To zadanie wymagało doboru odpowiednich sojuszników, którzy mieli zapewnić bezpieczeństwo państwa. Było to trudne, gdyż wokół Czechosłowacji znajdowały się prawie wyłącznie państwa, które miały wobec niej roszczenia terytorialne, a nawet wrogo nastawione do samego faktu odrodzenia państwowości czeskiej (np. Niemcy, Austria i Węgry). W tak złożonej sytuacji polityka, którą zamierzał prowadzić Masaryk, wymagała określenia priorytetów strategicznych wobec całej Europy Środkowej.

Pewne ogólne zasady były już przez Masaryka sformułowane w okresie wojny. Oczekiwał klęski państw centralnych, a zwłaszcza Austro-Węgier. Uzyskał wyjątkowe wsparcie państw Ententy. Takiego wsparcia nie miało żadne inne państwo Europy Środkowej. Było to w pełni widoczne na Konferencji Pokojowej w Paryżu. Pomimo że Masaryk w Wersalu nie było, działał tam niezwykle skutecznie jego najbliższy przyjaciel Benes. Główne zadanie, jakie postawili sobie delegaci czescy realizujący zalecenia Masaryka, zostało w całości spełnione: powstała Czechosłowacja w nadzwyczaj dogodnych granicach politycznych i strategicznych. Jej słabością były liczne mniejszości narodowe, które znalazły się wbrew swojej woli w granicach Czechosłowacji. Były skoncentrowane na pograniczach i działały destabilizująco na funkcjonowanie państwa. Stanowiło to realne zagrożenie, gdyż prawie wszyscy sąsiedzi nie ukrywali, że zostali skrzywdzeni i poniżeni, a przebieg granic uważają za niesprawiedliwy i tymczasowy.

⁷ W książce wydanej w 1936 r., będącej rezultatem jego przemyśleń z przełomu XIX i XX w., a następnie wznowionej w 1990 r. pt. *Česká otázka* czyli „Kwestia czeska”, Masaryk zastanawia się nad przeznaczeniem narodu czeskiego znajdującego się w orbicie oddziaływania wpływów z Zachodu i Wschodu, czyli w dużym stopniu Niemiec i Rosji (Rusko a Europa), względnie pangermanizmu, austrosławizmu i pansławizmu. W zasadzie żaden z tych kierunków nie jest mu bliski. Uważa, że naród czeski powinien wybrać własną drogę nawiązującą do uniwersalnych wartości ogólnoludzkich (Masaryk, 1990).

⁸ W znanej książce *Nowa Europa* Masaryk dzielił Europę Środkową na dwie części. Do adriatyko-dunajskiej zaliczał Węgry, Rumunię, Jugosławię, Bułgarię i północną Grecję, w drugiej, usytuowanej w sąsiedztwie Bałtyku, widział Polskę i Litwę oraz ewentualnie Łotwę i Estonię. „Klamrą” i najważniejszym elementem tego układu geopolitycznego miała być Czechosłowacja zajmująca położenie centrale (Masaryk, 1994; *Idea...*, 1994).

W pierwszych miesiącach swego urzędowania w roli prezydenta kraju Masaryk określił podstawowe zadania polityki zagranicznej Czechosłowacji w Europie Środkowej. Program ten zmierzał do tego, aby nowe państwo stało się dominującą siłą polityczną w tej części kontynentu europejskiego⁹. Ponieważ dysponowało dość skromnym potencjałem militarnym, należało wybrać odpowiednich sojuszników. Podstawową rękojmą bezpieczeństwa przed możliwą agresją Niemiec było poparcie mocarstw zachodnich, głównie Francji. Ze względu na jej potęgę sądził, że przez długi czas zagrożenie ze strony niemieckiej jest mało prawdopodobne. Niemniej zakładał konieczność podejmowania odpowiednich środków zaradczych uniemożliwiających wzmocnienie Niemiec i Austrii. Wykluczał możliwość Anschlussu i w jego koncepcji szczątkowa Austria miała istnieć jako suwerenny podmiot polityki międzynarodowej. Miał w tym względzie gwarancje mocarstw zachodnich.

Nie postrzegał bolszewickiej Rosji jako zagrożenia dla Czechosłowacji. Był przekonany, że w 1920 r. bolszewicy nawet po pokonaniu Polski nie przekroczą granic carskiej Rosji (z wyjątkiem Galicji). Sceptycznie odnosił się do groźby eksportu przez nich rewolucji do Niemiec lub Czechosłowacji. Po pokonaniu ich przez Polaków, co było dla niego dużym zaskoczeniem, sądził, że ingerencja sowiecka w sprawy państw europejskich jest nierealna.

Masaryk był mocno przekonany, że w krótkim czasie pozycja Niemiec i Rosji zostanie zmarginalizowana i będą możliwe aktywne działania na rzecz integracji państw Europy Środkowej. W związku z tym przygotował dwa warianty programu: pierwszy miał charakter bardziej postulatywny, drugi zaś, pragmatyczny, dotyczył konkretnych potrzeb polityki zagranicznej i obronnej Czechosłowacji. Zdawał sobie sprawę z obiektywnych sprzeczności między państwami Europy Środkowej. Rozumiał doskonale, że tradycyjna wrogość i wzajemne roszczenia terytorialne tak je osłabiają, że region jako całość jest w ciągłym stanie destabilizacji. Mimo to marzyła się Masarykowi wielka wspólnota państw położonych między Morzem Egejskim a Bałtykiem. W składzie tego zgrupowania jednostek politycznych widział Polskę, Czechosłowację, Węgry, Rumunię, Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców oraz ewentualnie jeszcze Bułgarię i Grecję. Czechosłowacja – najbogatsza, o rozwiniętym przemyśle i dogodnie położona – miała pełnić wiodącą rolę w tym aliansie. Tego typu sojusz wolnych narodów ponad podziałami partykularnymi wymagał jednak uznania i definitywnej akceptacji istniejących granic politycznych. Masaryk myśląc o regionie rozumianym obecnie jako Europa Środkowo-Wschodnia traktował ją jako osobliwą strefę „mniejszych i małych narodów rozpościerających się między Zachodem a Wschodem, a dokładnie

⁹ Dzięki publikacjom polskich historyków i politologów mamy już pełne rozeznanie co do założeń i realizacji polityki zagranicznej Czechosłowacji w okresie prezydentury Masaryka. Fundamentalne znaczenie odgrywa praca historyka krakowskiego A. Essena (2006). Zajął się on również szczegółowo genezą oraz funkcjonowaniem Małej Ententy (Essen, 1991, 1992).

między Niemcami a Rosjanami” (Svoboda, 2003, s. 55). Trudne warunki egzystencji zniewolonych i uciskanych narodów zamieszkujących tę strefę były powodem poszukiwania rozwiązania poprzez utworzenie nowej organizacji o charakterze federacyjnym. Masaryk rozważał tę kwestię, po Konferencji Paryskiej w Wersalu, z Grekiem Eleftheriosem Venizelosem (1864-1936) oraz z Rumunem Take Ionescu (1858-1922). W późniejszym czasie prowadził na ten temat rozmowy z twórcą koncepcji „Paneuropy” Richardem Coudenhove-Kalergim (1894-1972). Zarysowujące się projekty były odrzucane przez nacjonalistycznie nastawionych przywódców państw położonych pomiędzy „Salonikami i Konstantynopolem oraz Gdańskiem i Petersburgiem”. Masaryk zorientował się, że propozycja utworzenia tzw. „Unii Demokratycznej Europy Środkowej” nie ma szans (Svoboda, 2003, s. 60). Głównym przeciwnikiem tego układu były Węgry, które nie godziły się z narzuconymi im powojennymi granicami. Wielokrotnie zapowiadały, że będą się domagały radykalnej rewizji postanowień narzuconych im przez mocarstwa zachodnie. Licząc się z rewanżyzmem węgierskim Masaryk przyjął program bardziej ograniczony, czyli sojusz tylko tzw. państw dunajskich (z wykluczeniem Węgier) – przyjął on nazwę Małej Ententy i tak jest nazywany w literaturze przedmiotu. Był to ścisły alians polityczny wojskowy Republiki Czechosłowackiej, Królestwa Rumuńskiego oraz Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców (przyjęło ono od 1929 r. nazwę Jugosławii). Każde z tych państw anektowało rozległe etnicznie obszary węgierskie i miało podstawy by spodziewać się, że Węgry prędzej czy później wystąpią zbrojnie o ich zwrot.

Ważnym krokiem było podpisanie 14.08.1920 r. Konwencji sojuszniczej między Belgradem i Pragą. Kolejne dwustronne porozumienie zostało zawarte 23.04.1921 r. w Bukareszcie, między Czechosłowacją a Rumunią. Układy polityczne między Czechosłowacją, Królestwem Serbów, Chorwatów, Słoweńców i Rumunią uzupełniono następnie odpowiednimi porozumieniami wojskowymi. Czechosłowacja podpisała 1.07.1921 r. Konwencję Wojskową z Rumunią, a 1.08.1921 r. z Królestwem Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Były one skierowane przeciwko Węgom, które zostały okrążone z trzech stron. Bez wątpienia Mała Ententa była w dużym stopniu dziełem Masaryka. Miał on przy jej formowaniu pełne poparcie ze strony Francji, która poprzez sojusze z Polską oraz Małą Ententą mogła w pełni kontrolować sytuację w Europie Środkowej. Największym państwem graniczącym z Czechosłowacją były pokonane Niemcy. Z tym państwem Masaryk zamierzał prowadzić stosunki poprawne i dobrosąsiedzkie. Sądził, że to spacyfikuje wrogie nastawienie mniejszości niemieckiej do państwa czechosłowackiego. Obawiał się ponadto konfliktu polsko-niemieckiego i w razie jego wybuchu zamierzał zachować neutralność. Można sądzić, że w sprawie niemieckiej Masaryk okazał się mało przenikliwy. Uważał, że Niemcy będą jeszcze długo pod pełną kontrolą Francji, a Czechosłowacja nie będzie zagrożona rewizjonizmem niemieckim. Nie przywiązywał

również większego znaczenia do faktu, że układy w Locarno zawarte w 1925 r. nie pozbawiały Niemiec możliwości wysuwania w przyszłości roszczeń terytorialnych wobec Czechosłowacji. Przekonanie o trwałym charakterze porządku wersalskiego nie pozwoliło Masarykowi dostrzec niebezpieczeństwa, jakie niosło dla Czechosłowacji przejście władzy przez Hitlera.

Na przełomie lat 1920. i 1930. najważniejsze dzieło Masaryka, czyli Mała Ententa, zaczęło przeżywać wyraźny kryzys. Stawało się coraz mniej użyteczne dla Belgradu i Bukaresztu, gdyż obawa przed rewizjonizmem węgierskim była w nowych uwarunkowaniach międzynarodowych coraz słabszym spoiwem łączącym trzy państwa naddunajskie. Dla Rumunii coraz groźniejszym przeciwnikiem stawał się Związek Sowiecki, który nie pogodził się z utratą Besarabii, a coraz ważniejszym partnerem – Warszawa. Nastąpiło również pewne odprężenie na linii Budapeszt–Belgrad. Polityka Włoch także zaczęła wpływać destabilizująco na relacje między państwami Europy Środkowej. Nie to jednak zaważyło na osłabieniu roli Małej Ententy jako gwaranta pokoju w regionie centralnej Europy. Powodem było obniżenie znaczenia Francji, która wspierała aktywnie sojusz trzech państw i miała nad nim patronat polityczny i wojskowy. Tego nie spodziewano się w Pradze i ta ewolucja w stosunkach europejskich została przez Masaryka zignorowana. Koncepcje geopolityczne pożyteczne na początku lat 1920. w miarę umacniania się Niemiec i kwestionowania przez nich werdyktu wersalskiego stawały się coraz bardziej anachroniczne. Iluzją polityczną było też liczenie na pomoc Związku Sowieckiego. W tym czasie Masaryk był już starym człowiekiem i nie zdawał sobie sprawy z niepowodzenia swojej polityki w Europie Środkowej.

Stosunek do Polski

Masaryk odnosił się do Polski i Polaków dość krytycznie, ale nie było w tym wrogości. Był w pełni przekonany, że Polacy są wielkim historycznym narodem, zasługującym na niezależność i prawo do decydowania o swoim losie. Drażniła go polska megalomania i brak realizmu politycznego, ale doceniał osiągnięcia polskiej kultury. W latach młodości zafascynował się polskim romantyzmem. Znał język polski i czytał w oryginale dzieła Mickiewicza i Krasińskiego¹⁰. Może to uznanie wynikało z tego, że w okresie Powstania Styczniowego, jako 13-letni chłopiec sympatyzował z powstańcami. Stopniowo wykształcił się u niego negatywny stosunek do prawosławnej Rosji, który później przeniósł się na bolszewicką Rosję¹¹. Odróżniał się tym od większości

¹⁰ Znał biegle w mowie i piśmie język czeski, słowacki, polski, rosyjski, niemiecki, francuski i angielski. Początkowo jego ojczystym językiem był dialekt morawsko-słowacki, następnie niemiecki, a dopiero później literacki język czeski.

¹¹ Masaryk nie zgadzał się z opinią o wspólnocie etnicznej czesko-rosyjskiej. Wielokrotnie podkreślał, że Czesi są bliscy kulturowo Niemcom i od strony cywilizacyjnej i mentalnej nie ich nie łączą z Rosjanami.

ówczesnych Czechów, którzy widzieli w panslawizmie idee wzniosłą i godną poparcia, a Rosjan postrzegali jako słowiańskich współbraci.

Bardzo złożony był jego stosunek do XIX-wiecznego konfliktu polsko-rosyjskiego. Z jednej strony krytycznie oceniał politykę rosyjską wobec Polaków, z drugiej równocześnie twierdził, że Polacy nie są tu bez winy. Nie popierał roszczeń Polski do terenów zabużańskich oraz wskazywał, że Polacy popełniają błąd ignorując język i kulturę rosyjską. Aż do I wojny światowej nie wierzył, że Polacy zdołają się „wybić” na niepodległość i uważał, iż powinni domagać się jedynie szerokiej autonomii kulturowej. W czasie I wojny światowej Masaryk podróżując po całym świecie spotykał się z czołowymi politykami polskimi. Między innymi w maju 1917 r. w Petersburgu przeprowadził rozmowy ze Stanisławem Grabskim i grupą polskich działaczy reprezentujących orientację prozachodnią¹². Wskazywał w nich na konieczność zawarcia po wojnie związku obronnego i gospodarczego polsko-czechosłowackiego. Wynikało to nie tylko z położenia geograficznego, lecz i z potrzeby utworzenia wspólnego frontu przeciwko Niemcom. Jednocześnie deklarował gotowość do kompromisowego uregulowania sporu o Śląsk Cieszyński¹³.

W trakcie spotkania Masaryka z Dmowskim w październiku 1918 r. mówiono o stosunkach między niepodległymi państwami polskim i czechosłowackim. Polityk polski zaproponował utworzenie federacji polsko-czechosłowackiej. Masaryk odrzucił tę ofertę i sugerował sojusz wojskowy. Poruszono również kwestię cieszyńską i w tym sporze nie uzgodniono wspólnego stanowiska. Po utworzeniu państwa czechosłowackiego stosunek Masaryka do Polski zmienił się diametralnie. Przestał wypowiadać się o współpracy i partnerstwie, a zaczął traktować Polskę jako rywala i konkurenta. Zdał sobie sprawę, że zarówno Polska, jak i Czechosłowacja aspiruje do roli hegemonu w Europie Środkowej. Uważał, że ta rola bardziej przysługuje Czechosłowacji. Pomimo że Polska reprezentowała większy potencjał terytorialno-demograficzny, to jednak uwikłana w konflikt z Niemcami i bolszewicką Rosją, będzie bardziej zmarginalizowana.

Bezpośrednio po ukonstytuowaniu się suwerennej Polski i Czechosłowacji stosunki między obu państwami pogarszały się. Obiektem sporu była przynależność polityczna Śląska Cieszyńskiego. Masaryk w pełni solidaryzował się z czeskimi postulatami terytorialnymi. Dopuszczał pewne korekty na rzecz Polski, ale pod warunkiem, że Polacy opuszczą cały Śląsk Cieszyński. Uzasadniał to tym, że Śląsk Cieszyński stanowi jednolitą prowincję historyczną

¹² W swoich wspomnieniach Grabski tak przedstawiał pozycję Masaryka: „Profesor Masaryk w trakcie rozmów naszych w Petersburgu wielokrotnie mi zaręczał, że nigdy nie dopuści do jakiegokolwiek konfliktu polsko-czeskiego i że rozgraniczenie między polską a czeską częścią Śląska Cieszyńskiego odbędzie się zgodnie z wolą miejscowej ludności” (Grabski, 1989, s. 103).

¹³ Relacjonując tę rozmowę Grabski we wspomnianych pamiętnikach napisał: „Zdałem sobie prędko sprawę, że rozmawiam nie tylko z pierwszorzędnym uczonym, ale i wielkiej miary politykiem” (Grabski, 1989, s. 29).

należącą do Korony Św. Wacława. Po spełnieniu tego wstępnego postulatu Czechosłowacja ewentualnie może przeprowadzić pewne korekty granic i odstąpić niewielką część spornego terytorium. Według Masaryka podział ustalony wg kryteriów etnicznych przetnie powiązania gospodarcze. W dodatku po zachodniej stronie Olzy, przez miasto Cieszyn przebiega linia kolejowa, która dla Czech jest niezmiernie ważna, zaś Polsce w zasadzie niepotrzebna¹⁴. Było to powodem, że Masaryk składał pokojowe rezolucje, w zasadzie zaś dążył do rozwiązania siłą i do aneksji jak największej części Śląska Cieszyńskiego. Dlatego po odpowiednim przygotowaniu militarnym wojska czeskie na rozkaz osobisty Masaryka rozpoczęły 17.01.1919 r. agresję na polską część Śląska Cieszyńskiego¹⁵. Nie wnikając w dalszy przebieg sporu polsko-czeskiego, który w literaturze przedmiotu jest już omówiony, warto jedynie przypomnieć, że w końcu września 1919 r. mocarstwa zachodnie podjęły decyzję o przeprowadzeniu plebiscytów na Śląsku Cieszyńskim, Spiszu i Orawie. Jednakże nie doszły one do skutku. Ostatecznie, ze względu na trudną sytuację militarną na froncie bolszewickim, delegacja polska 28.07.1920 r. zaaprobowała werdykt mocarstw zachodnich o niekorzystnym dla Polski podziale Śląska Cieszyńskiego.

Można więc stwierdzić, że Masaryk okazał się w tej kwestii politykiem skutecznym i konsekwentnym. Wykazał dużo cynizmu i przewrotności. Doraźny sukces miał jednak poważne skutki dla obu państw. Przez cały okres międzywojenny stosunki polsko-czechosłowackie cechowały się nieufnością. Tego zaś Masaryk w pełni nie przewidział (Kierski, 1934).

Dla pełnej orientacji w postawie geopolitycznej Masaryka wobec Polski warto przedstawić jego opinie na temat konfliktu polsko-niemieckiego i polsko-bolszewickiego. Przy różnych okazjach Masaryk wypowiadał się na temat granicy polsko-niemieckiej i postanowień Konferencji Wersalskiej w tej sprawie. Zdecydowanie popierał dezyderaty władz polskich. Uważał, że nie tylko Księstwo Poznańskie, ale również pruski Śląsk należy włączyć do Polski. Podobnie kategorycznie wypowiadał się na temat Pomorza. Uważał, że Polska powinna nie tylko mieć wolny dostęp do Gdańska, lecz być w posiadaniu tego miasta. Polacy, podobnie jak Czesi, powinni uzyskać prawo do przeprowadzenia akcji antyniemieckiej i przywrócić słowiański charakter pogranicza polsko-niemieckiego. Byłby to sprawiedliwy odwet za lata dyskryminacji i poniżeń.

Bardziej niejednoznacznie wypowiadał się o wojnie polsko-bolszewickiej. Zakładał, że tę wojnę Polska przegra i do władzy w Warszawie dojdą bolszewicy Polacy. Utrudniał pomoc państw zachodnich poprzez blokadę połączeń

¹⁴ Problematyka geograficzno-społeczna Zaolzia była już popularna w polskiej literaturze przedmiotu w okresie międzywojennym (Raubał, 1937; Wrzosek, 1939).

¹⁵ Polityczno-wojskowe uwarunkowania agresji armii czechosłowackiej na Śląsk Cieszyński omówił M.K. Kamiński (1991, 2006).

kolejowych. Nie znaczy to, że czuł sympatię do eksperymentu bolszewickiego i sowieckiej Rosji – przeciwnie, była mu obca cywilizacyjnie i kulturowo. Nie wierzył jednak, że po zajęciu Warszawy, Łodzi i Kalisza armia bolszewicka podąży dalej na zachód i granica czeska będzie zagrożona¹⁶. W tej sprawie wierzył pokojowym zapewnieniom Moskwy. Po traktacie ryskim Masaryk odniósł się negatywnie do zajęcia przez Polaków etnicznych obszarów ukraińskich. Uważał, że granica wschodnia Polski powinna przebiegać w przybliżeniu według linii Curzona.

Do końca swego życia Masaryk sądził, że dla Republiki Czechosłowackiej ważniejsze są relacje czechosłowacko-niemieckie i czechosłowacko-sowieckie od polsko-czechosłowackich. Nie doceniał znaczenia politycznego i gospodarczego ówczesnej Polski. Nie był przekonany, że ewentualny upadek Polski mógłby być przyczyną katastrofy geopolitycznej także dla Czechosłowacji. Podobnie zresztą nie postrzegały tej wzajemnej zależności ówczesne władze Polski. Był przeciwny nawet kontaktom wojskowym między obu państwami. Obawiał się, że może to wpłynąć ujemnie na stosunki czechosłowacko-sowieckie. Do końca swego długiego życia Masaryk odnosił się do Polski z dużym dystansem. Jego stosunek do ludności polskiej na Zaolziu był bardziej przychylny od nastawienia administracji. Miało to charakter deklaracyjny, niemniej wielokrotnie dokonywał gestów dobrej woli, a w trakcie oficjalnych odwiedzin tego regionu przy rozmowach z ludnością polską posługiwał się językiem polskim.

Uwagi końcowe

Osiągnięcia twórcze Masaryka na polu geopolityki w porównaniu z dokonaniami wielkich klasyków geopolityki światowej nie są znaczące. W swojej działalności akademickiej, a później politycznej poświęcał jej uwagę tylko doraźnie i niesystematycznie. Zajmując się pewnymi zagadnieniami politycznymi potrafił jednak umiejętnie wprowadzać do nich element terytorialny i wówczas jego rozważania lub decyzje nabierały charakteru stricte geopolitycznego. Ze względu na ich cel pragmatyczny i użyteczny siłą rzeczy nie mogły odznaczać się teoretyczną oryginalnością ani skomplikowaną metodyką. Jednakże dokonania intelektualne Masaryka bez wątplenia przewyższają osiągnięcia wszystkich innych współczesnych mu wielkich mężów stanu. Był uczonym wyjątkowej klasy, o szerokich zainteresowaniach filozoficznych, historycznych, geograficznych i politologicznych. Jego dorobek naukowy

¹⁶ Stosunek Masaryka do wojny polsko-bolszewickiej był dość powierzchowny. Traktował ją jako wojnę lokalną. Był przekonany, że plany Lenina ograniczone są wyłącznie do pokonania Polaków. Głoszone programy bolszewickie o rewolucji światowej traktował jako hasła propagandowe. Nawet przyznając rację Masarykowi, że bolszewicka Rosja nie była w stanie w końcu 1920 r. zagrozić Europie, to jednak mocne jej usadowienie przy granicy z Czechosłowacją stanowiło realną groźbę dla istnienia demokratycznej Republiki Czechosłowackiej. Masaryk nie uważał również blokowania transportów broni dla Polski za niemoralne (Kamiński, 2006).

i publicystyczny jest obszerny. Wiele prac możemy obecnie zakwalifikować do studiów z zakresu geografii politycznej, względnie geopolityki¹⁷. Zajmował się państwami i narodami oraz relacjami między nimi. Potrafił uzasadnić postulaty terytorialne operując różnorodnymi kryteriami klasyfikacyjnymi i typologicznymi. Był autorem wielu książek i opracowań naukowych, które śmiało można zaliczyć do dzieł rozwijających wiedzę geopolityczną (m.in.: *Środkowa Europa, Niepodległe Czechy, Nowa Europa i stanowisko słowiańskie*¹⁸, *Rosja i Europa, Dokumenty o ludowej i narodowej polityce, Kwestia czeska czy Delenda est Austria (Austria musi zostać zburzona)*). Dużo pisał na temat roli małych i średnich państw w polityce europejskiej. Prace te, podobnie jak wiele innych, znalazły swoje miejsce w dorobku nie tylko czeskiej geopolityki¹⁹.

Dzięki imponującej erudycji i sprawności intelektualnej Masaryk odnosił duże sukcesy polityczne. Był osobą szanowaną i podziwianą, co ułatwiało mu urzeczywistnianie zamierzonych celów o charakterze taktycznym i strategicznym. Na tle ówczesnych przywódców krajów europejskich, wśród których było wielu dyktatorów, pozytywnie się wyróżniał uprawiając politykę w sposób demokratyczny i tolerancyjny. Na forum krajowym przestrzegał praw konstytucyjnych, a do podwładnych odnosił się kulturalnie. Szanował system parlamentarny i nigdy nie próbował go podważyć. Mając praktyczne możliwości nie stworzył władzy autorytarnej. Nie negując wielkich zalet Masaryka jako człowieka nieprzeciętnego, nie można jednak pomijać faktu, że jako prezydent państwa potrafił się sprzeniewierzyć niektórym swoim zasadom. Będąc u steru władzy okazał się zręcznym graczem realizującym bezwzględnie zamierzone cele polityczne. Był w tym nawet swoisty paradoks. W ciągu całego swojego życia, jako uczonec, oceniał dość krytycznie poglądy nacjonalistyczne – jako sprzeczne z ideami solidarności ogólnoludzkiej były według niego niegodne szacunku. Obrona interesów własnego państwa, prowadzenie polityki ekspansywnej, walka o granice, w tym negowanie prawa do samostanowienia narodów były dla niego działaniami nie do przyjęcia. Ten sam człowiek w roli prezydenta państwa zmienił całkowicie swój światopogląd ideowy i stał się

¹⁷ W zbiorowym opracowaniu wydanym po czesku w Pradze zamieszczono kilkadziesiąt artykułów, w których autorzy dzielą się swoimi refleksjami o wielkości Masaryka, jako jednego z najwybitniejszych myślicieli świata przełomu XIX i XIX wieku. Między innymi wspomniano o Masaryku jako o geopolityku (Samson, 1993).

¹⁸ Masaryka interesowała nie tylko wąsko rozumiana Europa Środkowa, ale również cała Słowiańszczyzna. Najlepszym tego dowodem jest dodanie do tytułu jego książki *Nová Europa* podtytułu *Stanovisko slovanské*. W odróżnieniu od wielu czeskich panslawistów Masaryk krytycznie odnosił się do tego kierunku ideowego, wspieranego przez Rosję. Dostrzegał w nim przejawy państwowego imperializmu rosyjskiego niewiele mającego wspólnego z tradycją słowiańskiej wspólnoty (Bakula, 2004, s. 98).

¹⁹ W okresie komunistycznym działalność i poglądy Masaryka były oceniane nad wyraz krytycznie. Prezentowano go jako typowego przedstawiciela ideologii burżuazyjnej. Zwłaszcza wytykano mu negatywne opinie o rewolucji bolszewickiej i systemie sowieckim. Po upadku komunizmu nastąpiła pełna nobilitacja jego postaci i gloryfikacja jego poglądów filozoficznych i politycznych. Powstał Instytut Naukowy w Pradze, który wznawia jego książki oraz powstają monografie poświęcone jego dokonaniom twórczym (np. Masaryk, 1995-1996; Polák, 2000; Opat, 2003).

zdeklarowanym państwowcem. Z determinacją i konsekwencją domagał się optymalnych granic dla Czechosłowacji i łamał prawo innych narodów do samostanowienia. Nie zmienia to faktu, że był jednym z najbardziej reprezentatywnych przedstawicieli liberalnego demokratyzmu pierwszej połowy XX wieku (Tomaszewski, 1995, s. 266).

Ocena Masaryka, jako polityka i geopolityka jest złożona i dlatego budzi spory i kontrowersje. Przez Czechów uważany jest za bohatera narodowego, dzięki któremu powstała suwerenna Republika Czechosłowacka. W każdym mieście Czech, Moraw i Czeskiego Śląska jest patronem jednej z najważniejszych ulic, odbudowuje się jego pomniki zniszczone w czasach komunistycznych. Rozwija się kult jego osoby przypominający kult Piłsudskiego w Polsce. W Pradze przywrócono Instytut zlikwidowany w 1948 r., który zajmuje się badaniami działalności naukowej i politycznej tego wielkiego syna narodu czeskiego, będącego równocześnie symbolem jedności Czechów i Słowaków. Utworzenie wspólnoty państwowej tych dwóch narodów uważał za najważniejsze dzieło swego życia. Polityczna integracja narodu czeskiego ze słowackim, a także ich późniejsze rozstanie odbyło się w sposób demokratyczny i pokojowy. To też było zgodne z filozofią, którą wyznawał i głosił Masaryk.

Piśmiennictwo / References

- Bakuła B., 2004, *Tomáša Garrigue'a Masaryka idea słowiańszczyzny i Europy w latach 1895-1918*, [w:] *Idee wspólnotowe słowiańszczyzny*, red. A.W. Mikołajczak, W. Szulc, B. Zieliński, Wydawnictwo Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Poznań, s. 93-105.
- Bankowicz M., 2015, *Demokracja według T.G. Masaryka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Batowski H., 1982, *Rozpad Austro-Węgier 1914-1918 (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Essen A., 1991, *Mała Ententa jako wyraz tendencji integracyjnych w Europie Środkowej w okresie międzywojennym*, *Studia Polono-Danubiana et Balcanica IV*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, M II, Prace Historyczne, 97, Kraków.
- Essen A., 1992, *Polska a Mała Ententa 1920-1934*, Polskie Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Kraków.
- Essen A., 2006, *Polityka Czechosłowacji w Europie Środkowej w latach 1918-1932*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Grabski S., 1989, *Pamiętniki*, T. II, Czytelnik, Warszawa.
- Gruchała J., 1996, *Tomasz G. Masaryk*, Ossolineum, Wrocław.
- Hronský M., 2011, *Trianon – Vznik hranic Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918-1920)*, Veda, Bratislava.
- Idea Československa a Střední Evropa*, 1994, (red.) St. Kučerová, Doplňek, Brno.
- Kalvoda J., 1986, *The Genesis of Czechoslovakia. East European Monographs*, Boulder, New York.
- Kalvoda J., 1998, *Genese Československa*, PAN EUROPA, Praha.
- Kamiński M.K., 1991, *Konflikt polsko-czeski 1918-1921*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa.

- Kamiński M.K., 2006, *Czechosłowacja wobec wojny polsko-bolszewickiej. Zaolzie*, Polski Biuletyn Informacyjny, 9 (33), Cieszyn, s. 1-8.
- Kastory A., 1972, *Czechosłowackie plany rektyfikacji granic historycznych z Niemcami na przełomie 1918 i 1919 roku*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie, 43, Kraków, s. 303-315.
- Kastory A., 1973, *Problem granicy czechosłowacko-niemieckiej na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r.*, Dzieje Najnowsze, 5, 2, Warszawa, s. 27-42.
- Kierski K., 1934, *Masaryk a Polska*, Towarzystwo Polsko-Czechosłowackie, Poznań.
- Kilias J., 1998, *Naród a idea narodowa. Nacjonalizm T. G. Masaryka*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Łuszczynski A., 2013, *Mysł polityczno-prawna Tomasza G. Masaryka jako rodzaj mitu państwowotwórczego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Majewski P.M., 2001, *Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach*, Wydawnictwo DiG, Warszawa.
- Marczewska-Zagdańska H., 1993, *Wilson-Paderewski-Masaryk. Niepodległościowe wizje i koncepcje organizacji Europy Środkowo-Wschodniej*, Dzieje Najnowsze, 3, Warszawa, s. 21-32.
- Masaryk T. G., 1990a, *Česká otázka*, red. J. Galandauer, Nakladatelství Svoboda, Praha.
- Masaryk T.G., 1990b, *Idéaly humanitní; Problém malého národa; Demokratism v politice*, Malantrich, Praha.
- Masaryk T., 1994, *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*, Doplněk, Brno.
- Masaryk T.G., 1995-1996, *Světová revoluce: Za válku a ve válce 1914-1918*, Ústav T.G. Masaryka, Praha.
- Opat J., 2003, *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka: Česká otázka včera a dnes*, Ústav T.G. Masaryka, Praha.
- Polák S., 2000, *T. G. Masaryk: za ideálem a pravdou*, Masarykův ústav AV ČR, Praha.
- Raubal S., 1937, *Granica polityczna polsko-czechosłowacka*, Rocznik Biblioteki WSH, 3, Warszawa, s. 135-219.
- Rychlík J., 2010, *Początki, rozwój i zanik czechosłowakizmu*, Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej, 45, Warszawa, s. 43-58.
- Samson I., 1993, *T.G.M. a Nová Európa. Geopolitický portrét T.G. Masaryka*, [w:] *Masarykův sborník VIII*, Ústav T.G. Masaryka, Praha, s. 59-64.
- Schmidt-Hartmann E., 1984, *Thomas G. Masaryk's realism. Origins of Czech Political Concept*, R. Oldenbourg Verlag, München.
- Szporluk R., 1981, *The Political Thought of Thomas G. Masaryk*, Columbia University Press, New York.
- Svoboda L., 2003, *Tomáš G. Masaryk i idea zjednoczonej Europy*, [w:] J. Kłoczowski, S. Łukasiewicz (red.), *O nowy kształt Europy*, Instytut Europy Wschodniej, Lublin, 2. s. 54-61.
- Tomaszewski J., 1995, *Koncepcja demokracji T.G. Masaryka a czechosłowacka polityka zagraniczna*, [w:] *Historia, idee, polityka*, red. F. Ryszka, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 264-275.
- Valenta J., 1961, *Česko-polské vztahy 1918-1920 a Těšínské Slezsko*, Krajské nakladatelství, Ostrava.
- Wrzosek A., 1939, *Ziemie odzyskane Śląska Cieszyńskiego*, Zaranie Śląskie, 15, 2-4, Katowice, s. 74-80.

[Wpłynęło: czerwiec; poprawiono: grudzień 2016 r.]

PIOTR EBERHARDT

THE GEOPOLITICAL CONCEPTS OF TOMAS MASARYK

This article presents the political and geopolitical views of Tomas Masaryk, who was not only an outstanding statesman, the founder of the Czechoslovak state and its four-term President, but also a prominent scholar. He dealt mainly with philosophy, and his work in this domain is commonly known. On the other hand, his achievements in geopolitics have much less attention paid to them by the respective literature. This article thus recalls this thrust to Masaryk's work, and also provides an interpretation thereof. As Masaryk's creative output on geopolitical issues is quite ample, the issues touched upon in the article only constitute a selection, based primarily on the criterion of importance from the geographical point of view. The first of these issues is associated with the concept of Masaryk's so-called "Czechoslovakism". He was of the opinion that Czechs and Slovaks are essentially a single nation, with the only slight difference relating to the shape of the literary language. He was thus convinced that these peoples ought to live in one state, a concept gaining positive implementation after World War I. Another subject selected by the author is the territorial programme elaborated by Masaryk for the Czechoslovak state. His postulates considered at the Peace Conference in Paris are recalled and made subject to further analysis in this paper. A subsequent part deals with the work of Masaryk in the theoretical domain, vis-à-vis his interest in the emergence of states and development of nations, as well the relationship between the two. In turn, most clearly geographical in character are his considerations regarding Central Europe and the place of Czechoslovakia therein – issues also taken up in this article, in which a final part sees Masaryk's attitude to Poland and Poles also commented upon.

